

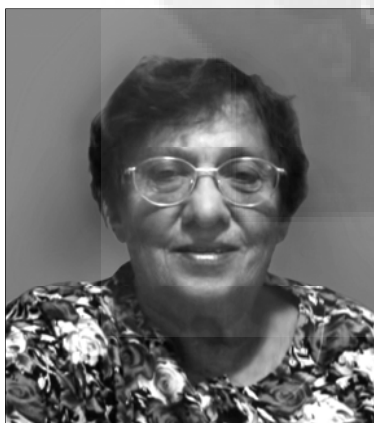
یادی از مریم روژانسکایا^۱

پژوهشگر تاریخ ریاضیات و مکانیک یونان باستان و دوره اسلامی

ترجمه مریم زمانی^۲

مریم میخائیلوونا روژانسکایا عضو هیئت علمی مؤسسه تاریخ علم و فناوری فرهنگستان علوم روسیه در ۲۸ نوامبر ۲۰۱۴ (۷ آذر ۱۳۹۳) درگذشت. زندگینامه او را که در پی می‌آید همکارانش سرگی دمیدوف، ایرینا لوتر و ولادیمیر کرسانوف نوشته‌اند.^۳

مریم روژانسکایا در ۲۸ ژوئیه ۱۹۲۸ در شیگری (شهر کوچکی نزدیک کورسک، جنوب مسکو) به دنیا آمد. به زودی مادرش به همراه دختر دو ماهه به مسکو رفتند و مریم تا پایان عمر در این شهر زیست. او تنها در ۱۹۴۱م [آغاز جنگ جهانی دوم] مسکو را ترک کرد و در پناهگاهی در منطقه مرکزی ولگا زندگی سختی را گذراند.

روژانسکایا در ۱۹۴۵م دوره دبیرستان را تمام کرد و در بخش تاریخ دانشگاه دولتی مسکو ثبت نام کرد. او پیش از پایان دبیرستان به تاریخ علاقمند شده بود. در این زمان او با پروفیسور اس. پ. تولستف یکی از برجسته‌ترین باستان‌شناسان و قوم‌نگاران روسی دانشگاه مسکو آشنا شد که پژوهشگر خبره‌ای در زمینه خوارزم باستان بود (دخترش با مریم دوست بود). روژانسکایا زیر نظر تولستف نخستین

قدم‌هایش را در تاریخ برداشت. او مسائل مشترک باستان‌شناسی و قوم‌نگاری در تاریخ آسیای مرکزی را مطالعه کرد و پیش از این هم در زمان تحصیلش زبان عربی آموخته بود.

1. Mariam Mikhaylovna Rozhanskaya

۲. کارشناس ارشد تاریخ علم، 77.maryam@gmail.com

3. S. Demidov, I. Luther & V. Kirsanov, *Archive Internationales d'Histoire des Science*, no. 141, vol. 48 (1998).

اوایل دهه پنجاه در شوروی سرآغاز کشمکش‌های در باب جهان‌وطنی، ژنتیک و سبیرنتیک بود. این مهم‌ترین دلیلی بود که روزانسکایا پس از پایان دانشگاه و موفقیت در گذراندن امتحانات دوره کارشناسی ارشد پژوهشکده قوم‌نگاری فرهنگستان علوم روسیه، نتوانست تحصیلاتش را ادامه دهد. ضمناً چون مورخ حرفه‌ای بود اما عضو حزب کمونیست نبود، نتوانست حتی معلم تاریخ دبیرستان شود. از این رو تصمیم گرفت تخصصش را عوض کند. او در ۱۹۵۱م هنگام دیدار با پدر و مادر شوهرش در روستوف به بخش مکاتبه‌ای دانشکده ریاضیات و مکانیک دانشگاه روستوف وارد شد. یک سال بعد به بخش مکاتبه‌ای دانشکده مکانیک و ریاضیات دانشگاه مسکو انتقال یافت.

مریم در اثر ازدواج با فیزیکدان ولادیمیر ن. روزانسکی، که بعدها پروفیسور پژوهشکده بلورنگاری فرهنگستان علوم روسیه شد، عضوی از خانواده دانشمندان برجسته روسیه شد. وقتی دانشجوی دانشکده مکانیک و ریاضیات دانشگاه مسکو بود، مکانیک تحلیلی را برگزید. نخستین استادان راهنمایش اعضای مکاتبه‌ای فرهنگستان علوم روسیه، ن. گ. چتایف، و. و. رومیانتسوف بودند. پایان‌نامه مریم به مسئله پایداری جریان پیچشی چنبره‌ای از مایع تراکم‌ناپذیر ایده‌آل اختصاص یافت و شامل بسط مقاله به تاریخ این مسئله بود. (مقاله بدون قسمت تاریخی‌اش در نشریه علمی دانشگاه دولتی مسکو چاپ شد).

روزانسکایا پس از فارغ‌التحصیلی از دانشکده مکانیک و ریاضیات در ۱۹۵۸م نزدیک به دو سال در مدرسه نظامی شورای عالی ریاضیات پیشرفته تدریس کرد.

در این سال‌ها موقعیت سیاسی در شوروی کمی بهتر شد و در ۱۹۵۹م روزانسکایا را استاد راهنمای سابقش پروفیسور تولستف که در این زمان مدیر پژوهشکده قوم‌نگاری فرهنگستان علوم روسیه بود برای کار در پژوهشکده دعوت کرد. به عقیده او روزانسکایا با پیش‌زمینه تاریخی و ریاضی و دانستن زبان عربی نامزد مطلوبی برای تحقق رؤیای قدیمی‌اش - نوشتن زندگینامه بیرونی - بود که میراثش شامل رساله‌های ریاضی و نجومی بود.

چنین کاری بدون تماس با مورخان ریاضی امکان‌پذیر نبود. روزانسکایا در سمیناری در مورد تاریخ ریاضیات و مکانیک در دانشگاه مسکو حضور یافت. در آنجا او با مورخان مطرح تاریخ ریاضیات و مکانیک روسیه آشنا شد: پروفیسور دانشگاه مسکو، س. ا. یانوفسکایا، پروفیسور آ. پ. یوشکیویچ و پروفیسور ای. ن. وسلوفسکی. او در این زمان همکاری با ب. آ. رزنفلد را آغاز کرد. تا ۱۹۶۷م روزانسکایا و رزنفلد به همراه شرق‌شناس مشهور پ. گ. بولگاکف ترجمه و شرح مهم‌ترین دانشنامه نجومی بیرونی به نام قانون مسعودی (۱۹۷۳ - ۱۹۷۶م) را به پایان رسانده بودند. در این سال‌ها او دو مقاله در مورد روش‌های مطالعه ویژگی‌های مشترک توابع در قانون مسعودی بیرونی (۱۹۶۶-۱۹۶۷م) و دو مقاله (یکی با

وسلوفسکی (۱۹۶۹ م) در مورد قوی قیریل خان قلعه (قرن چهارم پیش از میلاد- قرن چهارم پس از میلاد) از برجسته‌ترین آثار باستانی و دیدنی خوارزم نوشت.

روزانسکایا مورخ پرشور و خبیره شرق میانه بود و از ۱۹۵۹ تا ۱۹۹۱ م عضو فعال هیئت باستان‌شناسی فرهنگستان علوم روسیه شد. در ۱۹۶۷ م یوشکیویچ و رزنفلد روزانسکایا را به ا. ت. گریگوریان رئیس بخش تاریخ ریاضیات و مکانیک پژوهشکده تاریخ علوم و باستان‌شناسی فرهنگستان علوم روسیه معرفی کردند و او روزانسکایا را به پژوهشکده دعوت کرد، که همکار ارشد بخش تاریخ مکانیک و فیزیک شد.

در ۱۹۶۸ م روزانسکایا از رساله دکتری‌اش دفاع کرد که خلاصه کارهایش بر رساله‌های ریاضی و نجومی بیرونی بود. داوران رسمی‌اش وسلوفسکی و یوشکیویچ بودند. در ۱۹۸۷ م از رساله دکتری علمی‌اش با عنوان «مکانیک در خراسان و فرارود در سده‌های میانه» دفاع کرد.

روزانسکایا بخش بزرگی از مقالاتش را در زمینه مسائل مکانیک و ریاضیات یونان باستان و دوره اسلامی منتشر کرده است. بخشی از مطالعاتش در این زمینه از تاریخ علوم، در سه فصل از کتاب دو جلدی تاریخ مکانیک (۱۹۷۱ م) و کتابی با عنوان مکانیک در شرق میانه (۱۹۷۶ م) آمده‌اند.

در ۱۹۸۳ م ترجمه و شرح روسی میزان الحکمة خازنی، از دانشمندان پیشرو در دوره اسلامی را منتشر کرد که در حکم دایرةالمعارفی در مورد ایستایی^۱ در شرق میانه و شامل چکیده‌ای از آثار پیشینیان خازنی است که به دست ما نرسیده‌اند مانند کوهی، ابن هیثم، بیرونی، خیام و دیگران. روزانسکایا با بررسی این رساله توانست تکامل تدریجی مفاهیم پایه ایستایی دوره اسلامی و نقش آن در مکانیک کلاسیک پیشاتاریخی اروپای میانه را نشان دهد.

روزانسکایا زندگینامه علمی بیرونی (با همکاری رزنفلد و ز. ک. سوکولوفسکایا ۱۹۷۳ م)، بتانی (۱۹۷۵ م) و خازنی (۱۹۹۱ م) را نوشت و فصلی در مورد ایستایی با همکاری ای. س. لوینوا برای دایرةالمعارف تاریخ علوم عربی نوشت که در ۱۹۹۶ م به انگلیسی و در ۱۹۹۷ م به فرانسوی منتشر شده است.

در ۱۹۹۶ م روزانسکایا مقاله‌ای درباره آثار یوشکیویچ در مورد تاریخ ریاضیات دوره اسلامی منتشر کرد. سال بعد با همکاری م. فولکرتس و ای. لوتر شرح علمی مکاتبات بین دو مورخ برجسته علوم ریاضی قرن بیستم کورت فوگل و یوشکیویچ را منتشر کرد (مسکو ۱۹۹۷ و مونیخ)، به یاد و خاطره یوشکیویچ که به شاگردی‌اش افتخار می‌کرد و فوگل که شانس آشنایی با او را داشت. روزانسکایا هم‌چنین در بسیاری از کنفرانس‌های علمی در روسیه و خارج از روسیه شرکت کرد.

در ۱۹۹۱ عضو علی‌البدل فرهنگستان تاریخ علوم شد. عضویت او را ر. تاتون و یوشکیویچ پیشنهاد کردند. در ۱۹۹۷ عضو اصلی این فرهنگستان شد.

در سال‌های اخیر، رساله مکانیک هرون را از عربی به روسی ترجمه کرد. همچنین در ویرایش و شرح ترجمه روسی مجسطی بطلمیوس شرکت داشت که سی سال پیش ای. ن. وسلوفسکی آن را ترجمه کرده بود و در ۱۹۹۸ منتشر شد. با همکاری گروهی از پژوهشگران از تاشکند با پروفیسور گ. پ. ماتویفسکایا فهرستی از نسخه‌های عربی و فارسی دوره اسلامی با موضوع فیزیک و ریاضی از کتابخانه‌های شوروی سابق تهیه کرد.

همکاران و شاگردان روزانسکایا او را فردی خیره و صاحب دانش عمیق نه تنها در مورد تاریخ و ریاضیات بلکه همچنین در ادبیات، فلسفه و زبان‌شناسی می‌دانستند. او نسبت به همه کسانی که نیازمند کمک و توجه بودند بسیار مهربان و دلسوز بود. او مورخی برجسته و زنی با روح والا بود.

فهرست گزیده آثار عمده/ مهم روزانسکایا^۱

- ۱۹۹۶- «در باره توابع عرضه شده در قانون مسعودی بیرونی».
- ۱۹۶۷- «روش‌های پژوهش درباره خواص مشترک توابع در قانون مسعودی بیرونی».
- ۱۹۶۹- «قانون مسعودی، اثر نجومی بیرونی» (با ب. ا. روزنفلد).
- ۱۹۶۹- «آثار تاریخی خوارزم قدیم مربوط به قرن چهارم پیش از میلاد، قوی قیریل خان قلعه از دیدگاه تاریخ نجوم».
- ۱۹۷۰- «تبدیل‌های هندسی و متغیرها در آثار ابراهیم بن سنان» (با ب. ا. روزنفلد).
- ۱۹۷۱- «مکانیک در شرق جهان اسلام» (با ا. ت. گریگوریان).
- ۱۹۷۳- «منتخب آثار بیرونی، مقاله‌های اول تا پنجم قانون مسعودی، مقدمه، ترجمه و شرح با همکاری بولگاکف، روزنفلد و احمدوف».
- ۱۹۷۳- «ابوریحان بیرونی (با همکاری روزنفلد و سوکولوفسکایا)».
- ۱۹۷۵- «بتانی» (به ایتالیایی).
- ۱۹۷۵- «بیرونی» (به ایتالیایی).
- ۱۹۷۶- «منتخب آثار بیرونی، مقاله‌های ششم تا یازدهم قانون مسعودی، مقدمه، ترجمه و شرح با همکاری روزنفلد، احمدوف، کراسنوا و اسمیرنوف».
- ۱۹۷۸- «میزان الحکمة خزانی».

۱. همه آثار به زبان روسی‌اند مگر در مواردی که زبان اثر ذکر شده است.

- ۱۹۸۳- «خازنی: رساله ترازوی حکمت»، ترجمه و شرح با همکاری لوینووا.
- ۱۹۹۱- ابوالفتح عبدالرحمان خازنی.
- ۱۹۹۶- «ایستایی» در دایرةالمعارف تاریخ علوم عربی، ویرایش رشدی راشد، ج ۲ (به انگلیسی).
- ۱۹۹۷- آ. پ. یوشکیویچ، ک. فوگل: تاریخ ریاضیات بدون مرز، مکاتبات علمی.
- ۱۹۹۷- تاریخ ریاضیات بدون مرز، با همکاری م. فولکرتس و ای. لوتر (به آلمانی).
- ۱۹۹۸- شرح بر ترجمه روسی مجسطی بطلمیوس، از وسلوفسکی، کورتیک و ماتویفسکایا.
- ۱۹۹۹- نصیرالدین طوسی و دست‌نوشته‌های آثارش در کتابخانه‌های پترزبورگ، قازان، تاشکند و دوشنبه، با همکاری ایرینا لوتر و گالینا ماتویفسکایا.
- ۲۰۰۰- «درباره منابع برخی مسائل ریاضیات دوره اسلامی».
- ۲۰۰۲- «درباره بازسازی متن کامل رساله بیرونی درباره وزن مخصوص اجسام».
- ۲۰۰۳- «پویایی (دینامیک) در شرق جهان اسلام».
- ۲۰۰۳- «درباره مکانیک خازنی» (به فرانسوی، مقاله عرضه شده در تهران).^۱
- ۲۰۰۳- «درباره تاریخچه مطالعات پیرامون رساله حساب ابن بنا» (با همکاری محمود حمزه).
- ۲۰۰۴- «برخی وجوه مسئله انتقال شناخت علمی در باب مکانیک از ایران دوره اسلامی به اروپا» (به فرانسوی، چاپ تهران).
- ۲۰۰۴- «ایستایی»، تاریخ علم، جلد ۳ (به ایتالیایی، چاپ رم).
- ۲۰۰۵- «ابن بّنا و رساله تلخیص اعمال الحساب او» ترجمه با مقدمه و شرح روسی (با محمود حمزه).
- ۲۰۰۶- «درباره رساله حساب حصّار» (با همکاری محمود حمزه).
- ۲۰۰۷- «درباره رساله کشف الاسرار عن علم حروف الغبار علی قصادی» (با محمود حمزه).
- ۲۰۰۹- «درباره تاریخچه نظریه ترازوها و توزین» (با محمود حمزه).
- ۲۰۰۹- «رساله قصادی: کشف الاسرار عن علم حروف الغبار» (ترجمه بخش‌هایی از متن عربی به روسی با شرح، با محمود حمزه).

۱. تاریخ علم و صنعت و ابزار علمی در ایران، مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی علم در ایران، گردآوری نصرالله پورجوادی و ژینا وسل، انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۸۲، بخش مقالات خارجی، ص ۱۹۱-۱۹۶.